

Təhsil, təhsilşünaslıq, pedaqogika

FirəduN Nadir oğlu İbrahimov
AMİ-nin Şəki filialının müəllimi
Rəyçi: S.R.Bədiyev

AMİ-nin Şəki filialında kafedra müdiri.

Açar sözlər: təhsilin fəlsəfəsi, təhsilşünaslıq, metodologiya, sosiologiya, menecment, antropologiya, təhsil, təhsil sistemi.

Müasir dövrdə ölkələrin inkişafı təkcə iqtisadi göstəricilər, təbii sərvətlər, əhalinin həyat səviyyəsi ilə deyil, həm də insanla cəmiyyət arasındakı münasibətin formaları, cəmiyyətdəki demokratiklik və insanların azadlıq dərəcəsi ilə müəyyən olunur. Daha mütəşəkkil bir cəmiyyətin qurulması müvafiq siyasi mədəniyyət və hüquqi təfəkkür tələb edir. Əgər iqtisadi dirçəliş, elmi-texniki tərəqqi əsasən rəşional düşüncə, intellektual, potensialla şərtlənirsə, cəmiyyətin mədəni-mənəvi həyatı daha çox dərəcədə ictimai şüurun səviyyəsi ilə şərtlənir. Bütün bunların inkişafı isə ilk növbədə təhsil sisteminin necə təşkil olunmasından asılıdır (2).

Tanınmış pedaqoq N.M.Kazımov göstərir ki, təhsil sisteminin üç əsas əlamət səciyyələndirir. Birinci əlamət təhsil sistemini konkret ölkə ilə bağılılığıdır. Hər ölkənin özünəməxsus, özünün sosial-iqtisadi və mədəni-siyasi vəziyyətinə uyğun gələn təhsil sistemi vardır. İkinci əlamət tədris müəssisələrini nəzərdə tutur. Bu və ya digər ölkədə mövcud olan bütün tədris müəssisələri təhsil sistemi anlayışına aid olur. Üçüncü əlamət tədris müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin mövcudluğuna işarədir. Mövcud tədris müəssisələri bu cür əlaqələr sayəsində sistem əmələ gətirir.

Ümumiyyətlə, təhsil sistemi dedikdə, bu və ya digər ölkədə qarşılıqlı əlaqə şəraitində fəaliyyət göstərən tədris müəssisələrinin məcmusu başa düşülür (4).

Təhsil mürəkkəb bir sistem olaraq bir neçə struktur pillələrinə malikdir. Hər bir struktur səviyyəsində onun spesifik elementləri vardır. Təşkilati rəkusda baxdıqda qrup da, fakultə də, universitet də bu sistemin elementləridir. Lakin müxtəlif struktur səviyyələrinə aid elementləridir. Müəllimin tədris-tematik planı, fakultənin tədris planı və müvafiq ixtisas üzrə dövlət təhsil standartları isə başqa bir rəkusda təhsilin strukturuna daxildir. Belə ki, təhsil dedikdə, əslində iki şəxs (öyrədən və öyrənci) arasındakı fərdi təlim-tərbiyə prosesindən başlayaraq, beynəlxalq təhsil şəbəkəsinədək genişlənən çoxşaxəli və mürəkkəb bir sistemdən söhbət gedir (2).

Validəyn-övlad, usta-şagird, müəllim-şagird (tələbə) münasibətləri əsasən fərdi miqyaslı proseslərdir. Bu proseslər cəmiyyət miqyasında təşkilatlandıqda, müvafiq sosial struktur, infrastruktur və mühitlə tamamlandıqda fərqli bir mahiyyət kəsb edir. Amma miqyasından asılı olmayaraq, təhsil prosesinin mərkəzində həmişə konkret təlim və tərbiyə prosedurları dayanır (S.S.Xəlilov).

Vahid təhsil siyasətinə əsaslanan təhsil sistemi bütöv orqanizm kimidir. Bu orqanizmin səmərəli surətdə idarə olunması üçün bütün struktur səviyyələrində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, təlim-tərbiyə prosesinin də modernləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Təbii ki, bu ictimai-iqtisadi quruluşla şərtlənir.

İctimai-iqtisadi quruluşun dəyişməsi və inkişafı ilə əlaqədar təşəkkül tapan və formalaşan təhsil sistemi öz növbəsində cəmiyyətin sonrakı inkişafına, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafa təkan verir. Cəmiyyətin necəliyi, mənəvi sərvətin zənginlik dərəcəsi müəyyən mənada təhsil sisteminin necəliyindən asılıdır.

Təhsil sistemində daxil olan tədris müəssisəsinin məqsədyönlü fəaliyyəti prosesində şəxsiyyətin təhsil-tərbiyəsini inkişafını və formalaşmasını şərtləndirən hadisələr sistemi mövcuddur. Həmin hadisələr təhsil almaq prosesi ilə bilavasitə bağlı olduğundan onlara ümumi ad-təhsil adı verilmişdir (7)

Təhsil insanlara öz əcdadlarının əsrlər boyu əldə etdiyi təcrübə və biliklərə bir neçə il ərzində yiyələnmək imkanı verir. Yaşadığı zamanın tələbləri səviyyəsində durmağa, hər dəfə sıfırdan başlamaq deyil, özündən əvvəlki nəsillərin işini davam etdirməyə insan yalnız təhsil sayəsində müyəssər olur. Təhsil artıq məlum olan bilikləri geniş kütlələrə və ya məqsəddən asılı olaraq əhalinin müəyyən qrupuna çatdırmaq (öyrətmək, mənimsətmək) üçün təşkil olunmuş geniş miqyaslı ictimai prosesdir. N.M.Kazımovun fikrincə, xalq təsərrüfatının tərkib hissəsi kimi, müvafiq tədris müəssisələrində müəyyən müddətdə öyrənilən, tərbiyə və inkişaf imkanlarına malik olan, təlimin həm zəruri şərti, həm də nəticəsi olan biliklər, bacarıq və vərdişlər sistemi təhsildir (4).

“Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” nda göstərilir: “Təhsil-sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi prosesi və onun nəticəsidir”(1).

Akademik S.Xəlilov yazır ki, təhsil öz səviyyə və yönümündən asılı olaraq üç müxtəlif məqsədə xidmət edə bilər. Birincisi, bilik və təcrübə bu və ya digər fəaliyyət sahəsində istifadə olunmaq, praktikada tətbiq edilmək üçün əldə edilir. İkincisi, bilik və təcrübə başqalarına öyrətmək üçün əldə edilir. Üçüncüsü, bilik və təcrübənin səviyyəsini yüksəltmək üçün, yeni biliklər əldə etmək üçün lazım olan fəaliyyət sahəsi-elmi iş də təhsil mərhələsini tələb edir, yəni ancaq əvvəlki nəsillərdən miras qalan bilik və təcrübə öyrənildikdən sonra hər bir nəsil payını öz bura əlavə edə bilər.

Birinci-bilik və təcrübənin tətbiqinə, ikinci-yayılmaya, üçüncü artırılmasına xidmət edir. Yəni bütün hallarda əvvəlcə keçmiş nəsillərin əldə etdiklərini öyrənmək, mənimsəmək lazımdır. Bu isə sözün dar mənasında, məxsusi mənada təhsildir(2).

Təhsil sosial fenomendir, onun tətbiqi ilə bir çox elm sahələrinin məşğul olması zəruridir. Onu fəlsəfə, sosiologiya, psixologiya, pedaqogika, iqtisadiyyat, politologiya və başqa elmlər də öyrənir. Təhsil sisteminin cəmiyyətdə yerinin və özünəməxsus funksiyalarının öyrənilməsi sosial fəlsəfənin və sosiologiyanın predmetinə aiddir. Təhsil sistemində idarəetmə məsələləri menecmentin sahələrindən biridir. Təhsilin maddi-texniki baza ilə təmin olunması, təhsil müəssisələrinin infostukturunun formalaşdırılması, təhsilin maliyyələşdirilməsi və s. bu kimi problemlər iqtisadiyyatın predmetinə daxildir. Təhsilin fəlsəfəsi, təhsilin sosiologiyası, təhsil menecmenti, təhsilin iqtisadiyyatı nisbi müstəqil tədqiqat sahələri kimi formalaşmaqda olsalar da bunların müstəqil elm statusuna yüksəlməsi barədə düşünmək absurt olar, sözügedən istiqamətlər fəlsəfə, sosiologiya, menecment və iqtisadiyyatın strukturuna daxildir. Təhsilin fəlsəfəsinə,

təhsilin sosiologiyasına, təhsil menecmentinə, təhsilin iqtisadiyyatına təhsilşünaslığın sahələri, tərkib hissələri kimi baxmaq da olar. Təhsilşünaslığı bütövlükdə pedaqogikanın tərkib hissəsi kimi anlamaq olmaz.

Təhsilşünaslıqla pedaqogikanın qarşılıqlı asılılığına baxışlar müxtəlifdir. “Pedaqogikanı təhsilşünaslığın mikrostrukturunu və ya pedaqogika və təhsilşünaslığın məzmunları fərqli olsa da birinci ikincinin altsistemi kimi çıxış edir” qənaəti qəbul edilməz olduğu kimi, “təhsillə bağlı hər nə varsa pedaqogika çərçivəsindədir”, -fikri də konservativ bir düşüncədir, hər iki istiqamət üzrə inkişafa zərər gətirə bilən yanlışlıqdır.

İnsanın təhsil-tərbiyəsinin nəzəri və tətbiqi məsələlərini tədqiq etməklə məşğul olan pedaqogika müstəqil elm sahəsi kimi XVII əsrdən inkişaf etməyə başlamışdır. Təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsinin intensiv inkişafına baxmayaraq, XVII əsrə qədər pedaqogika bir sıra elmlər kimi fəlsəfinin tərkib hissəsi idi.

Pedaqogikanın statusu, imkan və perspektivləri barədə müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Pedaqogikanı onun özündən kənarında və özündən asılı olmayaraq işlənilib hazırlanan normativ biliklər ssitemi də hesab etmişlər. Ona görə də həm nisbi müstəqil bir elm sahəsi, həm də tədris fənni kimi pedaqogikanın formalaşması uzun sürən və mürəkkəb proses olmuşdur. Hələ vaxtı ilə İ.Kant (1724-1804), G.V.Hegel (1770-1831), İ.F.Herbat (1776-1841) fəlsəfə kursundan mühazirələr oxuyan zaman pedaqogika onun bir hissəsi kimi qalmaqda idi. Bununla belə alman alimləri H.Myunsterberq (1863-1915), E.Meyman (1862-1915), Amerika psixoloqu U.Ceyms (1842-1910), rus pedaqoqu K.D.Uşinski (1824-1870) pedaqogikanın mümkün qədər müstəqil olmasını istəmişlər.

Pedaqogikanı süni şəkildə fəlsəfədən ayırmaq yol verilməzdir, onda pedaqogika metodoloji təməldən məhrum edilmiş olardı. Fəlsəfə pedaqogika elminin inkişafının metodoloji əsasıdır. Pedaqogika elminin metodoloji əsaslarını idrak nəzəriyyəsi, cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları, insan və onun tərbiyəsi, şəxsiyyətin ahəngdar inkişafı və formalaşması, milli və ümumbəşəri dəyərlər, onların vəhdəti barədə fəlsəfi, psixoloji və pedaqoji nəzəriyyələr, onlara sistemli yanaşma təşkil edir. Pedaqoji tədqiqatların metodologiyası dedikdə, pedaqoji idrak haqqında təlim başa düşülür.

“Pedaqogikanı bir elm olaraq fəlsəfədən ayırmaq mümkün deyil. Psixologiyasız və etikəsiz o, öz təməlidən ayrı düşür. Bu fənlər də öz növbəsində metafizika və idrak nəzəriyyəsiindən ayrılmazdır” (F.Paulsen) “Fəlsəfə ilə əlaqə pedaqoji fikrin inkişafının və pedaqoji nəzəriyyənin qurulmasının zəruri şərtidir” (V.V.Krayevski).

Pedaqogikanın fəlsəfədən süni uzaqlaşması çatışmazlıqlar doğurmaya bilməz. P.S.Qureviç İqor İlinskinin “Təhsil inqilabı” kitabı haqqındakı rəyində deyir: “Təhsilin problemləri bizi mürəkkəb fəlsəfi düşüncələr sisteminə cəlb edir. Pedaqogika və tərbiyə tarixi ilə bağlı bir çox tədqiqatların çatışmazlığı bundadır ki, onların müəllifləri təhsilə baxışlar kompleksini, fəlsəfi və psixoloji düşüncənin ümumi axarından ayırırlar. Ona görə də pedaqogika tarixi müxtəlif didaktika üsullarının sadalanmasından ibarət olur. Lakin, axı bu üsullar özü konkret bir dövrdə doğulmuşdur və özündə zamanın dünyagörüşü təsəvvürlərinin izini əks etdirirlər. Görkəmli pedaqoq V.V.Krayevski ingilis dilli ölkələrdəkilərdən fərqli

olaraq, bütün nəzəri pedaqogikanı təhsilin fəlsəfəsinə aid etməyin tərəfdarı deyil və bunları fərqləndirir. Lakin bu sahədə fəlsəfəsiz keçinməyin mümkün olmadığını da inkar etmir.

Tarix boyu pedaqoji nəzəriyyələr fəlsəfi görüşlərlə sıx bağlı olmuş, çox zaman filosoflar tərəfindən irəli sürülmüşdür. Müxtəlif tərbiyə sistemləri ilə əlaqədar olaraq yaradılmış pedaqoji nəzəriyyələr bu və ya başqa fəlsəfi cərəyanın təsiri altında olmuş, zəmanəsinin ya qabaqcıl, ya da mürtəcə fəlsəfəsinə istinad etmişdir.

Müxtəlif fəlsəfi konsepsiyalar pedaqoji cərəyanların yaranmasını şərtləndirməklə təlim, tərbiyə və təhsilin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Ə.X.Paşayev və F.A.Rüstəmov pedaqogikanın digər elmlərlə əlaqəsini aşağıdakı kimi ümumiləşdirir:

- pedaqogika başqa elmlərin əsas ideyalarından, nəzəri müddəalarından və ümumiləşdirilmiş nəticələrindən istifadə edir;
- pedaqogika başqa elmlərin tədqiqat metodlarından istifadə edir;
- psixologiya, ali sinir fəaliyyətinin fiziologiyası, sosiologiya və b. elmlərdə aparılan tədqiqatların konkret nəticələri pedaqogikada tətbiq edilir;
- pedaqogika insanı öyrənən kompleks tədqiqatlarda iştirak edir.

Pedaqogikanın antropologiya, insanşünaslıqla sıx sürətdə bağlı olduğu heç kimdə şübhə doğurmur. K.D.Uşinskiyin "Pedaqoji antropologiya" əsərinə ön sözdə dediyi kimi, əgər pedaqogika insanı hərtərəfli tərbiyə etmək istəyirsə, onda əvvəlcə onun özünü hərtərəfli öyrənməlidir.

Biz Qərb pedaqoji fikrinin nailiyyətlərini öyrənərək onların təhsilşünaslığın və onun ehtiva etdiyi sahələrinin ortaya qoyduğu təlimlərə istinad etdiklərini yaddan çıxara bilmərik. Sovet dövründə pragmatizmin əleyhinə dayanmışıq və belə bir mövqeyə tərəf durmuşuq ki, elm də, təhsil də, incəsənət də ictimai sərvətdir və ali dəyərlər sisteminə mənsubdur. Onların lazım olub-olmadığını müzakirə etmək ağılımıza da gəlməyib. Hər şeydə kimlənsə marağını axtarmağa ehtiyac hiss etməmişik. Nəticə də insan özü, onun maraqları yaddan çıxır. Hələ bu gün də öz şəxsi maraqlarımızı hansı isə abstraksiyalara qurban verir, burada qəbahətli heç nə görmürük. Qərbin təcrübəsi isə göstərir ki, onları güclü, qüdrətli, möhtəşəm edən həmişə məhz insan amilinin ön plana çəkilməsi olmuşdur. Təhsilə münasibətdə də belədir. İnsanlar təhsil üçün yox, təhsil insanlar üçündür və o konkret insanların konkret ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır.

İstər insanın tərbiyəsi, istərsə də həyat üçün hazırlanması, bilik və bacarıqlara yiyələnməsi məsələləri insan və cəmiyyət, insan və dünya problemlərinin tərkib hissəsidir.

Etiraf etməliyik ki, pedaqogika müəyyən dərəcədə inkişaf etmişdir, Azərbaycan elmində ona kifayət qədər yer verilmişdir. Lakin təhsilşünaslıq sahəsində sistemli tədqiqatlar aparılmamış və nəticədə təhsil sahəsində inkişaf arzuolunan səviyyəyə yüksələ bilməmişdir. Danılmaz faktdır ki, pedaqogika təhsilşünaslığın yükünü çəkmək iqtidarında deyildir. Təhsilin məqsədinin konkretləşdirilməsi, hər bir şəxsin, millətin və bütövlükdə ölkənin inkişafında təhsilin rolunun müəyyən edilməsi çox mürəkkəb məsələdir və xüsusi elmi-fəlsəfi

tədqiqat tələb edir. Yeni cəmiyyətə keçidin tələblərindən doğan yeniləşmə, islahat zərurəti və onun istiqamətləri nə köhnə inzibati idarəetmə sisteminin, nə də ənənəvi pedaqoji fikrin nümayəndələri tərəfindən müəyyənləşdirilə bilməz.

Zəruri yeniləşdirmə və islahat istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi üçün əvvəlcə nəzəri tədqiqatlar aparılmalıdır. Bu isə təkcə pedaqoji elmlər çərçivəsinə sığmır. Digər tərəfdən, pedaqogikanın yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşması onun ancaq öz hüduqları daxilində inkişafı ilə mümkün deyil. Bu sahədə paradigmalardan dəyişməsi fəlsəfədə və bütövlükdə ictimai şüurda baş verən dəyişikliklərlə bağlıdır.

Elmi idrak metodları daim inkişaf edir və bu sahədəki yeniliklərin təlim sahəsinə transferi üçün fəlsəfə ilə əlaqə heç vaxt kəsilməməlidir. Fəlsəfə həm də hər bir cəmiyyətdə dəyərlər və meyarlar sistemini öyrəndiyindən tərbiyənin müasir dövrün tələblərinə uyğun təşkili üçün əvvəlcə çağdaş fəlsəfi fikrə bələd olmaq tələb olunur. Pedaqogika əsasən nəyi necə öyrətmək sualına cavab verir. Lakin öyrətmə prosesinin məntiqi-idraki və psixoloji aspektləri də vardır ki, bunlar pedaqogikanın predmetlərindən kənara çıxır.

Təhsilə yalnız milli və ya yalnız ümumbəşəri hadisə kimi baxmaq olmaz. Təhsilin yeniləşdirilməsində onun mahiyyətindən irəli gələn və bütün dövrlər və ölkələr üçün qorunub saxlanan əsas prinsiplərlə yanaşı, konkret dövrün, konkret ictimai situasiyanın və konkret milli gerəkçiliyin, milli düşüncə tərzinin xüsusiyyətləri də mütləq nəzərə alınmalıdır. Təhsil özü sosial institut olmaqla yanaşı, həm də və daha çox dərəcədə ictimai şüurun inkişafını təmin etdiyi, onun strukturunun özünəməxsusluğunu qoruyub saxladığı üçün ictimai həyatın və milli məfkurənin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Təhsil həm də milli ruhun inkişafını təmin edən ən mühüm vasitələrdən biridir.

Təcrübə göstərir ki, təhsilşünaslıq bir elmi istiqamət kimi formalaşdıqda təhsil sahəsinə gətirilən yeniliklər də təsadüfi mülahizələrə və subyektiv amillərə deyil, ictimai zərurət prinsipinə əsaslanır və daha səmərəli olur. Təhsilşünaslığın inkişafı pedaqogikanın tədqiqat istiqamətlərinin dürüsləşməsinə də əsas yaradır. Bunu Avropanın təcrübəsi təsdiqləyir.

Avropa ölkələrinin təhsil müəssisələrində tədris prosesi, dərslərin məzmunu və qiymətləndirmə meyarları ilə tanış olduqda məlum olur ki, orada bizimkinə nisbətən xeyli az informasiya verildiyi halda, daha çox dərəcədə düşünmək, mühakimə yürütmək və öz fikirlərini müstəqil surətdə şərh etmək qabiliyyəti formalaşdırılır. Səbəbi isə budur ki, onlar “cansız biliyin” inkişafa xidmət etmədiyini çoxdan bilirlər.

Canlı bilik, fəaliyyətdə olan bilik iki istiqamətdə fayda verir, ya yeni biliklərin yaranması üçün baza rolunu oynayır, ya da müvafiq əməli fəaliyyət sahələrində tətbiq olunur. Cansız bilik isə başqalarının təfəkkürünün məhsulu olmaqla, ancaq nitq qəlibinə salındıqdan sonra hazır şəkildə qəbul edildiyindən, bir təfəkkür aktı yox, bir hafizə aktı kimi mövcud olur və ancaq informasiya kimi dəyəərə malik olur.

Biliyin yaradıcı səciyyə daşması üçün onun elə bil ki, yenidən kəşf olunması-özünüküləşdirilməsi lazımdır. Bilik hafizə faktından fikir faktına, canlı düşüncə prosesinin bir ünsürünə çevrildikdə o özü də canlanır və sonrakı nəzəri və

əməli fəaliyyət üçün təməl olur. Qərb fəlsəfəsi bu fərqi pedaqoji prosesdə də nəzərə alınması üçün metodoloji əsas rolunu oynamışdır. Təhsilin fəlsəfəsi andırmışdır ki, sivilizasiyanın önündə getmək imkanı yaradan düşüncənin ətalətdən və passivlikdən xilas olması hər kəsə öz ağı ilə çalışmaq imkanını yaradılmışdır. Bu halda pedaqoqun yönümü belə olur: bilikləri şagirdə hazır şəkildə vermək yox, onun şəxsi düşüncəsinin məhsuluna çevirmək və sonrakı müstəqil düşüncələr üçün əsas yaratmaq əsas məqsəddir.

Ədəbiyyat.

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2010, səh. 6.
2. S.S.Xəlilov. Təhsil, təlim, tərbiyə. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 2005, səh. 31-33.
3. F.N.İbrahimov. Ümumi pedaqogikadan mühazirələr. Bakı, "Mütərcim", 2010.
4. N.M.Kazımov, Ə.Ş.Həşimov. Pedaqogika. Bakı, "Maarif", 1996, səh.81.
5. Y.Ş.Kərimov. Pedaqoji tədqiqat metodları. Bakı, Azər nəşr, 2009, səh.46-47.
6. L.Qasıмова, R.Məmmədova. Pedaqogika. Bakı, Bakı Dövlət Universiteti, 2003, səh 23.
7. Ə.X.Paşayev, F.A.Rüstəmov. Pedaqogika, Bakı, "Nurlan", 2007, səh.23-24.
8. Вопросы философии, 2004, №2, стр. 181.
9. Краевский В.В. Педагогика между философией и психологией. // Педагогика, 1994 №6 стр. 25
10. Философия, культура и образование // Вопросы философии, 1999, №3, стр. 25-26.

Xülasə.

Məqalədə təhsil anlayışının şərhini verilir. Təhsilşünaslığın inkişaf etdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılır. Pedaqogika ilə təhsilşünaslığın qarşılıqlı

əlaqəsi səciyyələndirilir. Təhsil islahatında hər iki elmin yeri və rolu dəyərləndirilir.

Summary

This article is about the commentary of the educational conception. It is grounded the importance of developing the education system and characterized mutual connection of pedagogy and education. The both sciences' place and role in the educational reform are valued in this article too.